

Anna Ziętek

ORCID: 0000-0002-0173-3594

Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego „Elektryk” w Nowej Soli

MOŻLIWOŚCI DOSKONALENIA AKTYWNOŚCI SPOŁECZNO-ZAWODOWEJ OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

Streszczenie

Artykuł przedstawia propozycję zadań doskonalących obszary edukacyjno-zawodowe w systemie edukacji i na rynku pracy. W artykule wskazano, że w procesie przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnością należałoby uwzględnić potrzebę utworzenia kompleksowego systemu specjalistycznego, który zwiększyłby wskaźnik zatrudnienia i aktywności zawodowej na otwartym rynku pracy. Wskazuje, że wprowadzenie zmian oraz doskonalenie obecnych rozwiązań w zakresie zatrudnienia i rehabilitacji zawodowej oznacza większy udział osób niepełnosprawnych w życiu zawodowym, jak i społecznym. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych rozwiązuje podstawowe problemy środowiskowe, integrację i odbiór niepełnosprawności w życiu społeczno-zawodowym. Zaprezentowane w artykule zagadnienia przedstawiają rozwiązania doskonalące system wsparcia osób z niepełnosprawnością, a także potrzebę przystosowania systemu edukacji zawodowej do otwartego i elastycznego rynku pracy. W artykule wskazano na dysfunkcję systemu w zakresie przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnością oraz potrzebę współpracy wielu podmiotów lub utworzenia ośrodka wsparcia, który na zasadzie zadań pomocowych wspierałby osoby z niepełnosprawnością w procesie edukacji, rehabilitacji zawodowej, zatrudnienia i aktywności na rynku.

Słowa kluczowe: aktywność zawodowa, praca zawodowa, zatrudnienie, doskonalenie zawodowe.

POSSIBILITIES OF IMPROVING SOCIAL AND PROFESSIONAL ACTIVITY OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Abstract

The article addresses the problems related to vocational preparation, which is the crucial factor of professional activity of people with disabilities. It shows that professional activity of disabled people depends upon qualifications obtained during the process of vocational preparation, and in particular upon skills and professional interests. It also depends on commitment and motivation for work as well as cooperation of disabled people and the community. The article suggests tasks improving educational and vocational areas in the education system and in the labour market. It is also shown that in the process of vocational preparation of people with disabilities, the need to create a comprehensive specialist system, which would increase the rate of employment and professional activity in the open labour market should be taken into account. It is pointed out that introducing changes and improving existing solutions in terms of employment

and vocational rehabilitation means a larger participation of disabled people in working and social life. Professional activity of disabled people solves basic community-related problems such as integration and reception of disability in working and social life. Theoretical issues presented in the article show solutions improving the system of support of people with disabilities as well as the need to adjust education system to the open and flexible labour market. It is important to improve the process of vocational training as it will make the situation of disabled people better thanks to acquired knowledge and skills, which are in demand in the local labour market. It will make it easier for people with disabilities to find a job, stay in the structure of employment and increase their motivation for professional development and active job searching. The article points out a dysfunction of the system in terms of employment of disabled people in the adjusted labour market. It also indicates the need for cooperation of several entities or to create a support centre, which will offer assistance, and therefore, increase the number of employed disabled people in the open labour market, and on the other hand, enhance their motivation for professional development and active job searching.

Key words: people with disabilities, integration, vocational education, needs of people with disabilities, labour market.

Przygotowanie zawodowe, praca zawodowa i aktywność na rynku pracy

Przeprowadzona analiza procesu przygotowania zawodowego, pracy zawodowej i aktywności osób z niepełnosprawnością na rynku pracy w części teoretycznej i w zgromadzonym materiale badawczym¹ ukazała szereg problemów w zakresie edukacji i pracy zawodowej. Problem niedostosowania szkolnictwa zawodowego, zdecydowana większość badanych osób z niepełnosprawnością, nauczycieli, dyrektorów szkół oraz pracodawców określa jako jeden z ważnych czynników potrzeby zmian i doskonalenia systemu edukacji, szczególnie w obszarze powiązania kształcenia zawodowego z doradztwem zawodowym i rynkiem pracy.

Wyniki diagnozy przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnością ukazują potrzebę zmian w procesie edukacji, aby lepiej przygotować młodzież do radzenia sobie na rynku pracy. Analiza wyników przeprowadzonych badań wskazała, że odpowiednie przygotowanie zawodowe obejmuje wiele aspektów życia zawodowego i pozazawodowego – przede wszystkim w powiązaniu z rynkiem pracy stwarza możliwości rozwiązania ważnych problemów indywidualnych i społecznych osób z niepełnosprawnością, wzmacniając przy tym integrację społeczną, niezależność i równość na rynku pracy. Dodatkowo wyzwała chęć pracy w zawodzie, identyfikację z zawodem i wypracowanie kompetencji właściwych dla osób z niepełnosprawnością. Ponadto pozwala na współpracę z otoczeniem społeczno-zawodowym, które zapewnia przede wszystkim poczucie przydatności, chęci życia i aktywne włączenie w uczestnictwo proponowanych działań. To poczucie przydatności pozwala, bez względu na indywidualne utrudnienia, realizować przede wszystkim siebie i być przydatnym. Są to wartości, które powinny, dla organizatorów i realizatorów procesu przygotowania zawodowego, zatrudnienia i aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością, stanowić

¹ Badania aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami dotyczyły absolwentów szkół branżowych I stopnia, szkół i techników. Badania przeprowadzono zgodnie z przyjętym planem badań. Ogółem przebadano 355 osób.

szczególne wyzwania. Przygotowanie zawodowe w powiązaniu z rynkiem pracy powinno przeciwdziałać nierównościom, wykształcić umiejętności zawodowe, zapewnić zdobycie wiedzy i doświadczenia potrzebnego do zatrudnienia, a przede wszystkim zwiększyć motywację do integracji i aktywności osób z niepełnosprawnością. W rezultacie proces przygotowania zawodowego wpłynie na rozwój możliwości poprzez doskonalenie działań ułatwiających edukację, zatrudnianie i aktywność zawodową i zaspokoi potrzeby samorealizacji osób niepełnosprawnych.

Opierając się na wynikach badań dotyczących przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnością do pracy należy wskazać, że:

- system edukacji zapewnia osobom o specjalnych potrzebach edukacyjnych i specjalnych potrzebach rozwojowych podejmowanie edukacji zawodowej i nabywanie kwalifikacji zawodowych w szkołach i placówkach ogólnych, specjalnych i integracyjnych,
- w systemie edukacji zapewnione jest wsparcie specjalistów, a w szczególności doradców zawodowych, którzy realizują zadania rehabilitacji zawodowej i społecznej, a w szczególności zadania skierowane na zaspakajanie specjalnych potrzeb osób z niepełnosprawnością,
- występuje możliwość pracy zawodowej osób z niepełnosprawnością kończących edukację zawodową, jednakże badania i analizy rozwiązań prawno-organizacyjnych i przebiegu procesu przygotowania do pracy oraz oceny młodzieży o specjalnych potrzebach edukacyjnych, absolwentów z niepełnosprawnościami, jak i kadry pedagogicznej, dyrektorów szkół, pracowników kuratorium, pracodawców, wskazują, że ten problem jest złożony i wymaga wielu zmian.

Ważnymi zadaniami doskonalącymi lub zmieniającymi proces przygotowania zawodowego powinny być:

- działania zwiększające indywidualizację procesu edukacji, zmierzając tym samym do zwiększenia umiejętności uczestnictwa osób z niepełnosprawnością w rynku pracy,
- przynajmniej raz w roku przeprowadzanie wewnętrznych audytów treści kształcenia zawodowego i dostosowanie treści kształcenia zawodowego do indywidualnego programu osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych, z uwzględnieniem potrzeb lokalnych pracodawców,
- działania systemowe dotyczące powiązania edukacji zawodowej z lokalnym rynkiem pracodawców, w taki sposób, aby obie strony miały wpływ na kształtowanie treści programów nauczania,
- zwiększona dostępność do usług edukacyjnych, rynku pracy i środowiska lokalnego.

Ważnym zadaniem jest wprowadzenie zmian, rozszerzenie lub doskonalenie w zakresie:

- programów nauczania, w ich realizacji i ich podziału na programy nauczania podstawowe, realizowane obligatoryjnie i specjalistyczne, realizowane w ostatnim roku nauki i dostosowane do indywidualnych potrzeb osób z niepełnosprawnością i potrzebami lokalnego rynku pracy,

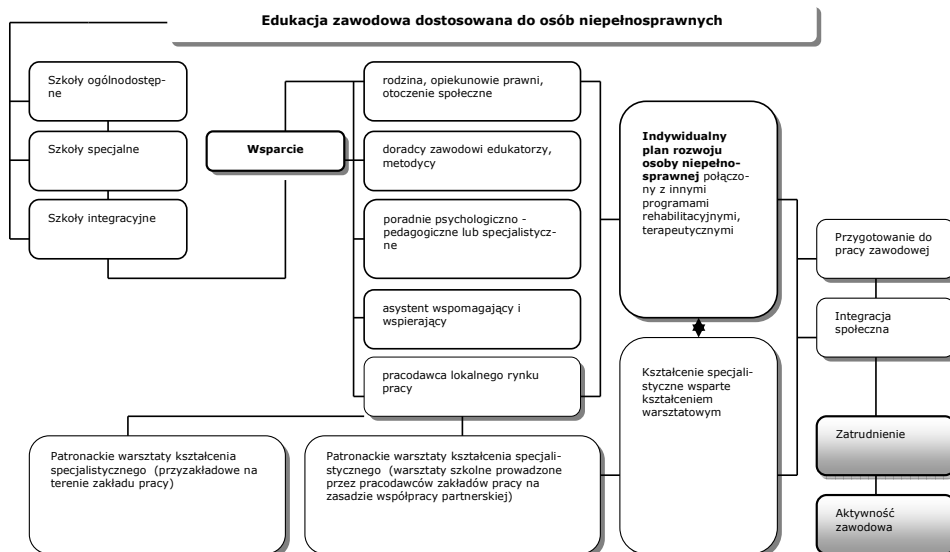
- rozszerzenia liczby zawodów kształcenia specjalnego w ramach klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego,
- włączenia do procesu kształcenia zawodowego obowiązku opracowania indywidualnych planów rozwoju zawodowego osób z niepełnosprawnością, z uwzględnieniem profilu osobistego i zawodowego,
- obligatoryjne włączenie do procesu kształcenia zawodowego przedmiotu związanego z aktywnym poszukiwaniem pracy, dokumentami aplikacyjnymi, integracją społeczną, oceną własnych możliwości zawodowych i osobowych, rozwijaniem zdolności językowych i zdolności technicznych-informatycznych.

Zmiany powyższe mogą zwiększyć szanse na bardziej elastyczne reagowanie na potrzeby zakładów pracy i indywidualne potrzeby osób niepełnosprawnych. Wydaje się dość istotne wprowadzenie obligatoryjnej współpracy doradców zawodowych z lokalnym rynkiem pracy i przy współpracy z pracodawcą opracowanie indywidualnych planów rozwojowych z uwzględnieniem możliwości zawodowych uczniów niepełnosprawnych i ich kompetencji potrzebnych na rynku. Ważne jest również opracowanie i zatwierdzenie programów specjalistycznych (z wybranej specjalizacji) w porozumieniu z pracodawcą z lokalnego rynku pracy. Program z danej specjalizacji, opracowany w odniesieniu do diagnozy rynku pracy i potrzeb osób z niepełnosprawnością, powinien być realizowany w obligatoryjnie utworzonych warsztatach kształcenia specjalistycznego na terenie szkoły lub na terenie zakładów pracy w ramach umów patronackich.

Propozycje edukacji zawodowej dostosowanej do osób z niepełnosprawnością z uwzględnieniem patronackich warsztatów kształcenia specjalistycznego zastała przedstawiona poniżej (rysunek 1). Dodatkowo w edukacji zawodowej należy uwzględnić następujące zmiany, które w istoty sposób mogą wpłynąć na poprawę stanu przygotowania i doskonalenia zawodowego osób z niepełnosprawnością, tj.

- połączenie celów i treści przedmiotu przedsiębiorczość z zagadnieniami lokalnego rynku pracy oraz z integracji, pracy w grupie, negocjacji, motywacji i komunikacji, które powinny być prowadzone we współpracy z pracodawcami i na terenie zakładów pracy,
- opracowanie elastycznego programu, którego celem byłoby wspieranie aktywności edukacyjno-zawodowej osób z niepełnosprawnością w ramach drożności systemu edukacji, czyli przechodzenia przemiennego ze szkoły specjalnej, integracyjnej do ogólnodostępnej i odwrotnie. Ze względu na szczególny status ucznia o specjalnych potrzebach edukacyjnych i specjalnych potrzebach rozwojowych takie rozwiązanie pozwoliłoby na bardziej mobilne podejście do edukacji integracyjnej. Ta propozycja znajduje rozwiązanie wśród wielu teoretyków i praktyków kształcenia zawodowego młodzieży niepełnosprawnej (Maciarz 1987; Górniewicz 2002; Otrębski 1999),
- wprowadzenie do programu nauczania dodatkowego przedmiotu z zakresu doradztwa zawodowego, który poprzez realizację założonych celów i treści nauczania umożliwiłby osobom z niepełnosprawnością pełną aktywność zawodową i zatrudnienie na otwartym rynku pracy. Doradca zawodowy w ramach treści programowych doskona-

liły indywidualne programy rozwojowe osób z niepełnosprawnością, przy współpracy z pracodawcami lokalnego rynku pracy.

Rys. 1. Edukacja zawodowa dostosowana do osób niepełnosprawnych z uwzględnieniem patronackich warsztatów kształcenia specjalistycznego

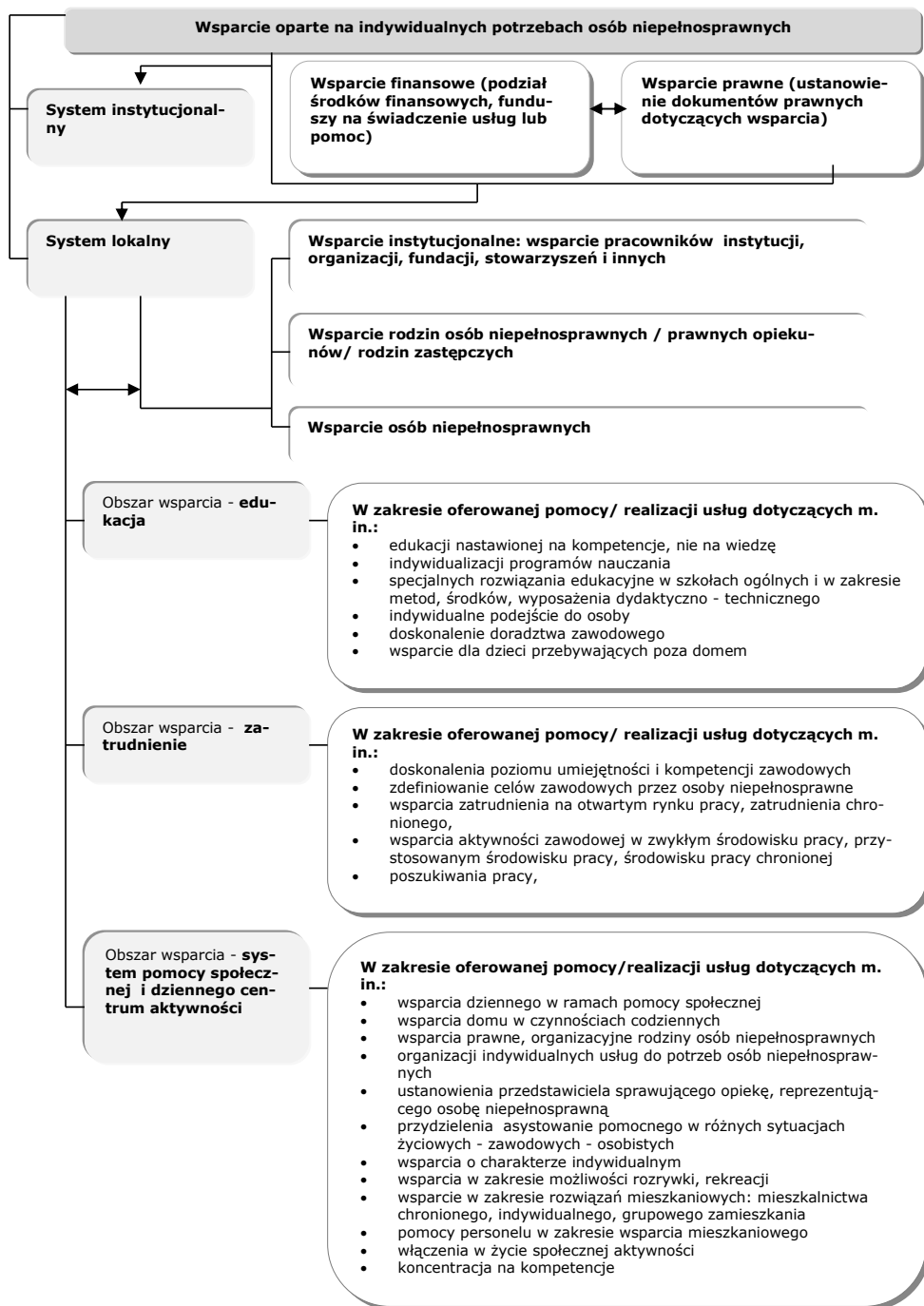
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Europejskie Modele Aktywizacji Zawodowej Osób z Niepełnosprawnością Inteligencją, *Trener pracy jako sposób na zwiększenie zatrudnienia osób niepełnosprawnych*, Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2007.

Przeprowadzone badania i uzyskana na podstawie badań ocena procesu przygotowania zawodowego wskazuje na potrzebę doskonalenia i skorelowania zajęć teoretycznych z zajęciami praktycznymi w powiązaniu z rynkiem pracy i wprowadzenie zajęć specjalistycznych realizowanych przy współudziale pracodawców lub na terenie zakładów pracy. Badania wskazały, że proces przygotowania i doskonalenia zawodowego wymaga wsparcia ze strony doradców zawodowych oraz specjalistów z instytucji i organizacji wsparcia psychologicznego, rehabilitacyjnego, zawodowego. Realizacja treści programowych w procesie przygotowania i doskonalenia zawodowego szczególnej kategorii osób z niepełnosprawnością wiąże się z czynnikami natury organizacyjnej. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że szkoły ponadpodstawowe, organizacje, instytucje przygotowujące do zawodu lub przekwalifikowania zawodowego są w większości niedostosowane i niedostępne dla osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Powoduje to, że nie zawsze osoby z niepełnosprawnością mogą realizować kształcenie i doskonalenie zawodowe zgodnie z zainteresowaniami i możliwościami. Zarówno przeprowadzone badania, jak i literatura w tym zakresie wskazują na potrzebę dostosowania architektonicznego². Przepisy prawa budowlanego w zasadzie regulują wymaga-

² Zob. J. Borek, E. Borek, *Instytucje polskiego systemu aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, [w:] J. Borek, M. Olszewski, (red.), *Aktywizacja zawodowa osób z orzeczoną niepełnosprawnością*, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny, Radom 2015; K.M. Czarniecki, *Profesjologia. Nauka o profesjonalnym rozwo-*

nia dostosowania obiektów do właściwości psychofizycznych osób z niepełnosprawnością. Jednakże badania pokazują, że szkoły, instytucje i organizacje kształcząco-szkolące, a w szczególności zakłady pracy powinny być bardziej dostępne. Ważne jest również utworzenie zewnętrznych ośrodków kariery oraz wsparcia psychologicznego. Ich zadaniem powinno być przede wszystkim tworzenie wsparcia pracy szkoły, rodziców, zakładów pracy i osób z niepełnosprawnością. Szerzej niż dotychczas powinna być realizowana pomoc psychologiczna, społeczna, trenerów pracy i doradców zawodowych. Proces edukacyjny młodzieży niepełnosprawnej będzie efektywny jeśli wszystkie ogniwa tego procesu będą współpracować na jego rzecz. Wydaje się, że potrzebne są starania by wypracować zasady opracowania indywidualnych planów rozwoju zawodowego osób niepełnosprawnych i obligatoryjnego stosowania ich w systemie edukacji, jak i pracy zawodowej. Osoby z niepełnosprawnością, będąc podmiotem pracy szkoły i zakładów pracy, powinny mieć możliwość realizowania siebie, jak i swojego rozwoju zawodowego.

Materiał badawczy ukazuje problemy związane z przygotowaniem osób z niepełnosprawnością do pracy. Wskazuje, że aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnościami zależy od kompetencji uzyskanych w procesie przygotowania zawodowego, a w szczególności od umiejętności i zainteresowań zawodowych. Zależy również od zaangażowania zawodowego, a także od motywacji do pracy i współpracy osób z niepełnosprawnościami ze środowiskiem. Z przeprowadzonych badań wynika, że ze względu na niedostosowanie i niedostępność szkół ponadpodstawowych należałoby lepiej, i w sposób szczególny, organizować proces przygotowania zawodowego do określenia się zawodowego i wyboru zawodu przez osoby z niepełnosprawnościami. Ponadto, z analizy dokumentów prawnych dotyczących klasyfikacji i specjalności zawodów szkolnictwa zawodowego, wynika, że zbyt mała jest liczba zawodów przeznaczonych wyłącznie dla osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Proces przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnością obejmuje zarówno kształcenie teoretyczne, jak i praktyczne, które oceniane jest przez praktyków w sposób zróżnicowany. W zakresie kształcenia praktycznego, kształcenie powinno być bardziej nowoczesne, z lepszym oprzyrządowaniem informatycznym, z uwzględnieniem treści kształcenia odpowiadającym rynkowi pracy. Wymaga zatem wzmocnienia o nowe elementy i działania. Wprowadzenie rozwiązań w obszarze pomocy i dostępności oraz wsparcia opartego na indywidualnych potrzebach osób z niepełnosprawnością zwiększy bez wątpienia zatrudnienie i aktywność na rynku pracy.

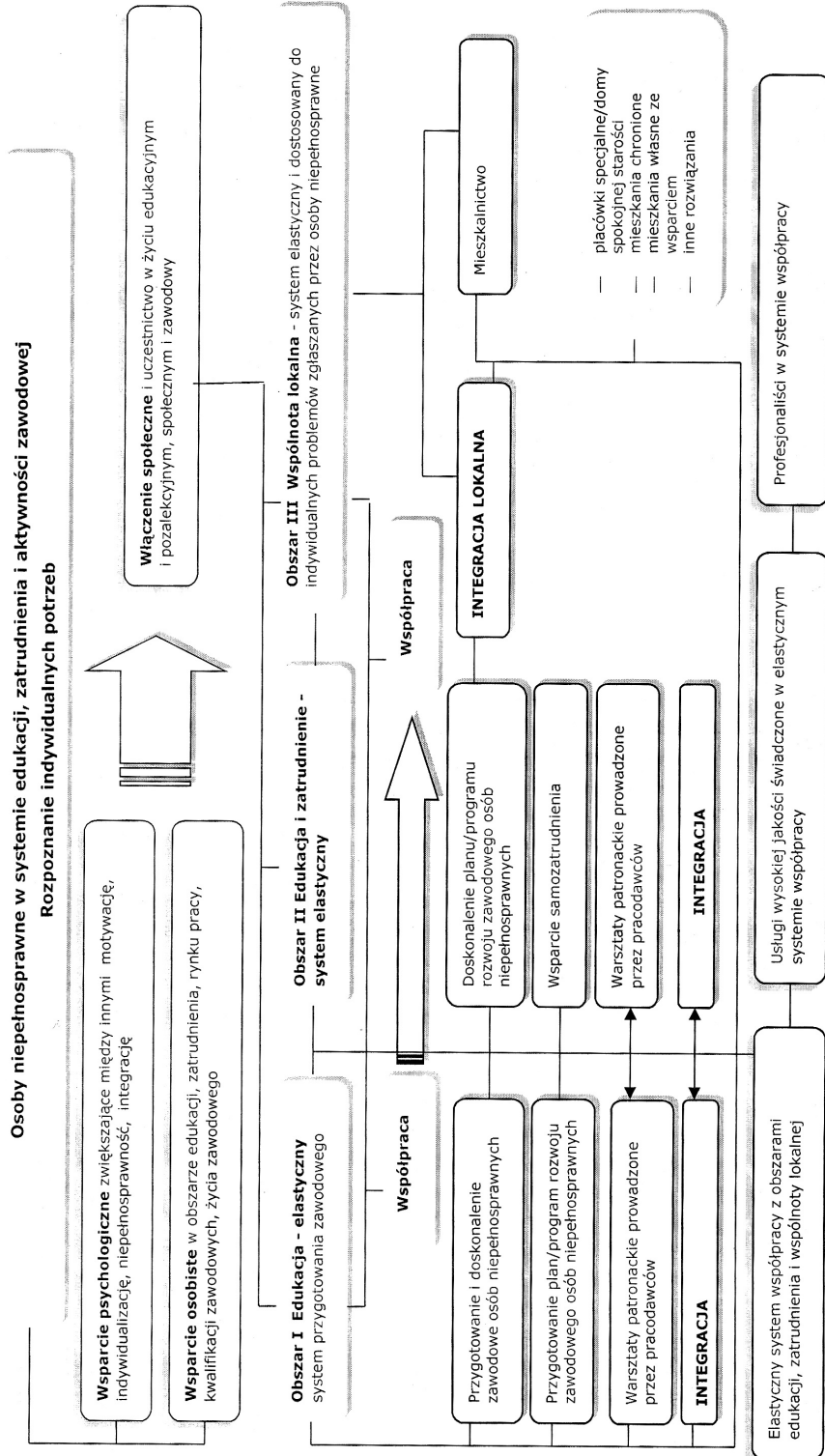

Rys. 2. Koncepcja społecznego podejścia do indywidualnego wsparcia osób niepełnosprawnych - kompleksowy system indywidualnej dostępności

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Europejskie Modele Aktywizacji Zawodowej Osób z Niepełnosprawnością Inteligektualną, *Trener pracy jako sposób na zwiększenie zatrudnienia osób niepełnosprawnych*, Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2007.

Zaproponowana koncepcja społecznego podejścia do indywidualnego wsparcia osób niepełnosprawnych (rysunek 2) ukazuje schematyczne rozwiązania mające na celu wyrównanie szans w życiu społecznymi i zawodowym osób z niepełnosprawnościami. Proponuje wprowadzenie zadań z zakresu dostępności i aktywizacji zawodowej poprzez współpracę i wsparcie obszaru edukacji, zatrudnienia i systemu pomocy społecznej. W tym kontekście niezbędne wydaje się wypracowanie systemu wsparcia osób z niepełnosprawnością poprzez współpracę pomiędzy samorządami lokalnymi, pracodawcami, jednostkami kształcącymi oraz społecznością lokalną, jak również przystosowanie systemu edukacji i otwarcie go na specjalne potrzeby tych osób. Wdrożenie zmian i doskonalenie edukacji zawodowej umożliwi osobom z niepełnosprawnością przygotowanie oraz przystosowanie do pracy zawodowej i życia społecznego. Konsekwencją proponowanej pomocy lub wsparcia w realizacji usług, które zostały schematycznie ukazane na rysunku nr 2, musi być zawsze indywidualizacja skierowana na potrzeby i oczekiwania osób niepełnosprawnych. Osoby z niepełnosprawnością w różny sposób odczuwają potrzebę bezpieczeństwa, przynależności, uznania i niezależności. To zróżnicowanie zależne jest od wsparcia finansowego, instytucjonalnego skierowanego dla rodziny i opiekunów osób z niepełnosprawnością, osób niepełnosprawnych oraz specjalistów wspierających proces przygotowania zawodowego, zatrudnienia i aktywności społecznej i zawodowej. Szczególne znaczenie ma także społeczny odbiór niepełnosprawności, który odpowiednio promowany w kampaniach społecznych, może wpłynąć na system indywidualnej dostępności osób z niepełnosprawnością do rynku pracy i życia społecznego w środowisku. Może również przyczynić się do zaspokojenia podstawowych potrzeb osób z niepełnosprawnością i ich rodzin.

Przedstawione rozwiązania mogą stanowić podstawę do doskonalenia proponowanych zadań aktywizujących osoby z niepełnosprawnością na rynku edukacji i pracy. Wymaga to dodatkowo dostosowania zadań do problemów życia codziennego osób z niepełnosprawnością i problemów środowiska lokalnego. Osoby z niepełnosprawnością, ze względu na ograniczenia wynikające z rodzaju i stopnia niepełnosprawności, często nie potrafią korzystać ze wsparcia. Świadomość istnienia utrudnień w rozwiązaniu problemów zgłaszanych w instytucjach, czy w organizacjach pomocowych powoduje postawę wycofania. Wskazuje to na potrzebę uelastyczniania form wsparcia, poprzez podejmowanie decyzji z punktu widzenia zaspokojenia lokalnych potrzeb i oczekiwań osób niepełnosprawnych i ich rodzin.

Rys. 3. Model doskonalący proces zatrudnienia i aktywności zawodowej - przykładowe rozwiązanie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Europejskie Modele Aktywizacji Zawodowej Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną, Trener pracy jako sposób na zwiększenie zatrudnienia osób niepełnosprawnych, Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2007.

Ważne jest rozszerzenie ustawowych zadań pomocowych w zakresie wspierania aktywności zawodowej i zatrudniania osób niepełnosprawnych na rynku międzynarodowym, w oparciu o indywidualny plan rozwoju zawodowego. Wspieranie osób z niepełnosprawnością, w podstawowych czynnościach życia społecznego i zawodowego, odpowiednio dobranym systemem pomocowo-zadaniowym zintegruje oraz wyrówna ich szanse w życiu. Wypracowanie nowych zadań oraz doskonalenie obecnych kierunków wsparcia wzmocni integralną część życia społecznego i zawodowego osób z niepełnosprawnością. Z jednej strony zaspokoi potrzeby i oczekiwania osób niepełnosprawnych, z drugiej zwiększy aktywność zawodową w środowisku pracy, która, jak wynika z przeprowadzonych badań własnych, wymaga wprowadzenia dodatkowych zadań doskonalących.

Zakończenie

Przeprowadzona diagnoza procesu zatrudnienia i aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością wskazała potrzebę wprowadzenia elastycznych rozwiązań w zakresie przygotowania zawodowego osób z niepełnosprawnością do rynku pracy, pracy zawodowej i problemów aktywności zawodowej i wsparcia społeczno-zawodowego. W tym zakresie wyniki badań korelują z wynikami prezentowanymi w literaturze przedmiotu, które wskazują na potrzebę utworzenia modelu powiązania edukacji i rynku pracy. Taki model, poprzez działania elastyczne, wspierające i integracyjne, zwiększyłby pozytywny odbiór osób z niepełnosprawnością oraz poprawiłby nastawienie osób niepełnosprawnych do edukacji, życia w społeczeństwie i aktywności na rynku pracy. Zarówno literatura przedmiotu, jak i badania własne pozwalają na zaproponowanie modelu doskonalącego proces zatrudnienia i aktywności osób niepełnosprawnych. Przedstawione na rysunku 3 rozwiązania doskonalące, ukazują znaczenie współpracy w realizacji zadań przygotowania do pracy, zatrudnienia, pracy zawodowej i integracji w środowisku lokalnym. Szczególnie ważnym zadaniem, w proponowanych obszarach, jest współpraca i wsparcie, które przyczyni się do:

- kształcenia zawodowego, dostosowanego do potrzeb i możliwości osób z niepełnosprawnością oraz kształcenia praktycznego opartego o kompetencje zawodowe wynikające z potrzeb rynku pracy i odpowiednie do niepełnosprawności,
- uelastycznienia systemu wspierającego osoby z niepełnosprawnością na rynku pracy w ramach współpracy instytucji i organizacji pomocowych świadczących usługi dla osób niepełnosprawnych,
- doskonalenia systemu pomocowego, który zapewni wiedzę na temat wsparcia, dostępności do wsparcia osób z niepełnosprawnością i ich rodzin,
- indywidualizacji potrzeb osób niepełnosprawnych, zwiększających motywację do włączenia społecznego, uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym oraz rozwijania w zawodzie i szukania pracy,
- doskonalenia innych działań wspierających zadania zwiększające aktywności zawodowe osób niepełnosprawnych i zatrudnienie na rynku pracy.

Istotnym elementem w zaproponowanym modelu doskonalącym proces zatrudnienia i aktywności osób niepełnosprawnych jest współpraca stron zainteresowanych i integracja lokalna. W obecnym rozwiązaniu systemowym, osoby z niepełnosprawnością otrzymują wsparcie społeczno-zawodowe, jednak najczęściej jest ono związane z rozwiązaniem problemów życia osobistego (dofinansowania). W sytuacji problemów na rynku pracy, integracji zawodowej i włączenia do życia społecznego i zawodowego otrzymują niewielkie wsparcie z instytucji i organizacji pomocowych działających na rynku lokalnym. Wydaje się zatem słuszne wprowadzenie rozwiązań doskonalących, które zdecydowanie zwiększą możliwość pomocy w szukaniu zatrudnienia, wsparcie zatrudnienia osób z niepełnosprawnością oraz integracji i włączenia do społeczności lokalnej. Takie podejście jest tym bardziej ważne, że opracowanie wspólnych zasad i uelastycznienie procesu przygotowania zawodowego z rynkiem pracy zwiększy poziom świadomości indywidualnych problemów osób niepełnosprawnych i podniesie efekt doskonalący proces zatrudnienia i aktywności zawodowej.

Bibliografia

- Bartkowski J., *Między stygmatyzacją a odrzuceniem. System szkolny a przygotowanie zawodowe młodych osób niepełnosprawnych*, [w:] E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni – aktywizacja zawodowa i nietypowe formy zatrudnienia*, Instytut Spraw Publicznych. Program Polityki Społecznej, Warszawa 2007.
- Europejskie Modele Aktywizacji Zawodowej Osób z Niepełnosprawnością Intelktualną, *Trener pracy jako sposób na zwiększenie zatrudnienia osób niepełnosprawnych*, Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2007.
- Garbat M., Paszkowicz M.A., *Instrumenty polityki zatrudnienia osób niepełnosprawnych - propozycje do nowego modelu rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych*, Aktywizacja Zawodowa Osób Niepełnosprawnych, 2005.
- Górniewicz E., Krause A., *Od tradycjonalizmu do ponowoczesności. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, Uniwersytet Warmińsko-Mazowiecki, Olsztyn 2002.
- Maciarz A., *Integracja społeczna dzieci niepełnosprawnych*, WSIP, Warszawa 1987.
- Muszyński A., *Pośrednictwo zawodowe w procesie wspomagania rozwoju zawodowego*, [w:] B. Pietrulewicz (red.), *Wybrane zagadnienia rozwoju człowieka*, Instytut Edukacji Techniczno-Informatycznej, Agencja Gospodarki Nauki i Organizacji, Zielona Góra 2005.
- Olszewski M., *Aktywizacja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych w projektach finansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego na przykładzie usług Asystenta i Trenera Pracy*, [w:] B. Pietrulewicz, M. A. Paszkowicz, (red.), *Wybrane zagadnienia aktywności zawodowej człowieka na rynku pracy*, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauki o Pracy, Zielona Góra 2015.
- Otrębski W., *System wsparcia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych (Założenia, elementy, zasady organizacji)*, Fundacja Między Nami, Fundacja Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego FŚCEDS, Lublin 1999.
- Pietrulewicz B., Klementowska A., *Edukacja i praca w procesie rozwoju zawodowego*, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, Instytut Inżynierii Bezpieczeństwa i Nauki o Pracy, Zielona Góra 2017.
- Wołk Z., *Poradnictwo zawodowe w edukacji młodzieży*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2006.